

Інформаційна довідка
щодо проекту Закону України «Про внесення змін до
Цивільного процесуального кодексу України щодо вдосконалення
захисту прав осіб, визнаних судом недієздатними»
*(реєстр. № 13355 від 09.06.2025)**

***Анотація.** В інформаційній довідці представлений аналіз проекту Закону України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо вдосконалення захисту прав осіб, визнаних судом недієздатними» (реєстр. № 13355 від 09.06.2025), яким пропонується посилити процесуальні гарантії захисту прав і законних інтересів осіб, визнаних судом недієздатними, відповідно до принципів поваги до гідності, особистої автономії та правосуб'єктності кожної людини згідно з міжнародними стандартами в цій сфері (Конвенція Організації Об'єднаних Націй про права осіб з інвалідністю, Принципи ООН щодо захисту психічно хворих) та практикою Європейського суду з прав людини. Аналізується зміст та інструментальне значення пропонованих механізмів у контексті загальновизнаних принципів ухвалення судових рішень у справах про визнання фізичної особи недієздатною, зокрема обґрунтованості рішення, обов'язковості перегляду, пропорційності, справедливого судового розгляду.*

***Ключові слова:** визнання фізичної особи недієздатною, поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, рішення суду про визнання фізичної особи недієздатною, перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами.*

I. Вступ

Проект Закону України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо вдосконалення захисту прав осіб, визнаних судом недієздатними» (реєстр. № 13355 від 09.06.2025) (далі – законопроект) розроблений, як слідує з пояснювальної записки до нього, з метою усунення недоліків чинного правового регулювання цих питань, виконання міжнародних зобов'язань України та впровадження сучасних підходів до захисту прав осіб з інвалідністю згідно з європейськими стандартами. Його прийняття, на думку суб'єкта права законодавчої ініціативи, дозволить підвищити ефективність захисту найбільш вразливих категорій громадян та зміцнити довіру суспільства до інституту опіки.

Законопроектом передбачено низку новел у частині регулювання Цивільним процесуальним кодексом України (далі – ЦПК України) процедур окремого провадження з розгляду справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, як-от: виключення з числа заявників закладів з надання психіатричної допомоги; визнання за недієздатною фізичною особою права на звернення до суду; скасування фіксованого дворічного строку для

звернення до суду з клопотанням про продовження строку дії рішення про визнання фізичної особи недієздатною; запровадження механізму перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами з підстав скасування судового рішення, врахованого у висновку експерта, якщо цей висновок покладено в основу судового рішення, яке підлягає перегляду, що також стосується перегляду рішень у справах про визнання фізичної особи недієздатною та про поновлення цивільної дієздатності фізичної особи.

За результатами аналізу положень законопроекту вважаємо за доцільне висловити такі міркування.

II. Основна частина

1. Ключовою новелою законопроекту вбачається впровадження нової концепції правосуб'єктності фізичної особи, визнаної недієздатною, згідно з якою допускається визнання за такою особою права на безпосереднє звернення до суду із заявами: про звільнення опікуна від його повноважень і призначення за поданням органу опіки та піклування іншого опікуна (новий абзац 2 частини другої статті 300 ЦПК України в редакції законопроекту), про скасування рішення суду про визнання фізичної особи недієздатною та про поновлення цивільної дієздатності фізичної особи (частина четверта статті 300 ЦПК України в редакції законопроекту). Такий підхід відповідає загальним міжнародним стандартам щодо забезпечення доступу до правосуддя як складової права на справедливий суд, гарантованого, зокрема, приписами статті 6 Європейської конвенції з прав людини (далі – Конвенція). Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) у своїй практиці виходить із того, що на «право на суд», аспектом якого є право доступу, може посылатися будь-хто, хто має обґрунтовані підстави вважати, що втручання у здійснення його чи її цивільних прав є незаконним, і скаржитися на те, що не було надано можливості подати належну вимогу до суду. Забезпечення цього права фізичним особам з вадами дієздатності здійснюється через посилення гарантій доступу до правосуддя для таких осіб, зокрема через забезпечення можливості звернення до суду та участі в судових засіданнях. Особа, щодо якої розглядається питання про визнання недієздатною, має право на справедливий судовий розгляд, включаючи право на доступ до правової допомоги, право на участь у судовому засіданні та право на оскарження рішення. Таким чином, ЄСПЛ сформував позиції, з яких виходить у справах, що стосуються «осіб із психічними розладами», для яких процесуальні гарантії мають бути загалом аналогічними гарантіям, передбаченим статтею 6 § 1 Конвенції, а також відзначив, що на європейському рівні спостерігається загальна тенденція до надання юридично недієздатним особам прямого доступу до судів для поновлення їхньої дієздатності (Stanev v. Bulgaria, ap.no. 36760/06, 17/01/2012, §§232, 243; Shtukaturov v. Russia, ap.no. 44009/05, 27/06/2008).

Тож, пропонована законопроектом концепція щодо правового статусу фізичної особи, визнаної недієздатною, заслуговує на підтримку. Водночас звертаємо увагу на необхідність її послідовного і системного законодавчого закріплення відповідно до принципу юридичної визначеності. Так, Цивільним кодексом України встановлено, що недієздатна фізична особа не має права вчиняти будь-якого правочину (частина друга статті 41). Очевидно, що ці положення базового акта цивільного законодавства потребують узгодження з концепцією законопроекту. Крім того, стаття 296 ЦПК України також потребує відповідних доповнень щодо визначення осіб, які можуть бути заявниками у справах про поновлення цивільної дієздатності.

2. Законопроектом пропонується частини першу та другу статті 299 ЦПК України після слів «справи про» доповнити словами «поновлення цивільної дієздатності,». Слідуючи загальній логіці викладення юридичного матеріалу, що ґрунтується також на послідовності вчинення юридичних дій, вважаємо слушним рекомендувати включити відповідні доповнення до цієї статті щодо зазначення такого виду справ, як «поновлення цивільної дієздатності», аналогічно порядку, що використаний у назві Глави 2 Розділу IV – «Розгляд судом справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи», з урахуванням контексту.

3. У порядку внесення змін до частини шостої статті 300 ЦПК України законопроектом передбачено виключення положення про встановлений дворічний строк для звернення до суду з клопотанням про продовження строку дії рішення про визнання фізичної особи недієздатною. Це унормування внесено до тексту Кодексу в ході комплексного оновлення процесуального законодавства під час проведення судової реформи¹, що здійснювалося у тому числі з урахуванням міжнародних стандартів. Погоджуючись із тим, що чинний механізм фіксованого строку дії рішення про визнання фізичної особи недієздатною містить недоліки, що зумовлює складнощі у правозастосуванні (про що зазначається у пояснювальній записці), разом із тим вважаємо слушним звернути увагу на вироблений міжнародною практикою принцип необхідності перегляду рішення про недієздатність особи, яке не може бути довічним, і суди повинні забезпечувати можливість його перегляду.

Так, Конвенцією Організації Об'єднаних Націй про права осіб з інвалідністю від 13 грудня 2006 року та Рекомендацією № R (99) 4 Комітету міністрів Ради Європи про принципи правового захисту повнолітніх недієздатних осіб від 23 лютого 1999 року (Rec(99)4)² визначено належним

¹ Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 03.10.2017 №2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#Text>

² Rec(99)4 - on principles concerning the legal protection of incapable adults. Adopted by the Committee of Ministers on 23 February 1999 at the 660th meeting of the Ministers' Deputies. URL:

запровадити достатні процесуальні гарантії для максимально можливого захисту недієздатних осіб, забезпечити періодичний перегляд їхнього статусу та зробити доступними відповідні засоби правового захисту. Слід звернути увагу на те, що Принцип 14 – «Тривалість, перегляд та апеляція» Рес(99)4 розмежовує заходи захисту у формі періодичних переглядів (пункт 1) та переглядів у разі зміни обставин, зокрема, у разі зміни стану дорослої особи (пункт 2). Відповідно до пункту 6 Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 46/119 про захист осіб із психічними захворюваннями та покращення психіатричної допомоги³ рішення, що стосуються правоздатності особи та її потреби в особистому представнику, повинні розглядатися знову через розумні інтервали, встановлені у внутрішньому законодавстві. Ухваленими цією Резолюцією Принципами передбачений позитивний обов'язок держави щодо забезпечення належного контролю та засобів захисту (принципи 17, 22).

ЄСПЛ у своїй практиці не висловлює позицій щодо конкретних строків для визнання особи недієздатною, але наполягає, щоб рішення про недієздатність було обґрунтованим, пропорційним, забезпечувало дотримання права на справедливий судовий розгляд та підлягало перегляду. У справі *Stanev v. Bulgaria* ЄСПЛ визнав порушення за статтею 6 Конвенції, зокрема через відсутність жодної можливості автоматичного періодичного перегляду дійсності підстав для встановлення опіки над особою та з урахуванням того, що у справі заявника відповідний захід не був обмежений у часі. Суд зазначив, що право звертатися до суду з проханням переглянути оголошення недієздатності є одним із найважливіших прав для відповідної особи, оскільки така процедура буде вирішальною для здійснення всіх прав і свобод, на які впливає оголошення недієздатності, не в останню чергу це стосується і будь-яких обмежень, які можуть бути накладені на свободу особи (Див. також: *Shtukaturv v. Russia*).

У світлі викладеного дотримуємося позиції, що посилення гарантій захисту прав фізичної особи, визнаної недієздатною, а саме визнання права на звернення до суду (що має суб'єктивний характер), із погляду інструментально-правового змісту не можна вважати еквівалентним нормативно-імперативному механізму періодичного судового перегляду рішення, по суті – судового контролю за обґрунтованістю встановлених крайніх обмежень правосуб'єктності фізичної особи.

У пояснювальній записці до законопроекту висвітлюється низка недоліків у практиці правозастосування фіксованого в чинному законодавстві дворічного строку (зокрема, ризики припинення опіки над особами, які об'єктивно все ще не можуть самостійно здійснювати свої права, у разі пропуску строку звернення

[https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%2209000016805e303c%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%2209000016805e303c%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]})

³ The protection of persons with mental illness and the improvement of mental health care : resolution / adopted by the General Assembly. A/RES/46/119. 18 Feb. 1992. United Nations Digital Library System. URL:

<https://digitallibrary.un.org/record/135851?v=pdf>

до суду або через процедурні затримки). Безумовно, окреслені проблемні аспекти судового розгляду цієї категорії справ потребують уваги та належного реагування, у тому числі можуть бути самостійними підставами для вдосконалення процедури відповідного судового провадження або діяльності відповідальних суб'єктів (принагідно слід звернути увагу, що частиною сьомою статті 300 ЦПК України встановлений диспозитивний обов'язок опікуна, представника органу опіки та піклування подати відповідне клопотання до суду). Утім, процедурні недоліки судового перегляду справи та пов'язані з цим ризики матеріально-правового змісту, на нашу думку, не можуть у правовому сенсі переважати значення гарантій (у тому числі технічних) забезпечення судового контролю в питанні, що стосується повного обмеження дієздатності фізичної особи.

4. Законопроектом пропонується доповнити частину другу статті 423 ЦПК України пунктом 4, яким визначити додаткову підставу для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами: «4) скасування судового рішення, врахованого у висновку експерта, якщо цей висновок покладено в основу судового рішення, що підлягає перегляду». Утім, таке формулювання, на нашу думку, є співвідносним із загальними правилами, що містяться в цій частині. Тому його обґрунтованість потребує додаткового вивчення, зокрема в контексті приписів статей 102, 110 ЦПК України та правозастосовної практики, з урахуванням того, що принцип обґрунтованості судового рішення для цієї категорії справ конкретизується в спеціальних вимогах: рішення про визнання особи недієздатною має ґрунтуватися на об'єктивних і достатніх підставах, зокрема, на підставі медичного висновку, який підтверджує наявність психічного розладу, що позбавляє особу здатності усвідомлювати свої дії та керувати ними. Принципом 12 – «Дослідження та оцінка» Res(99)4 визначено важливість процедур особистого дослідження та оцінки особистих здібностей дорослої особи, про що подається актуальний звіт принаймні від одного кваліфікованого експерта.

5. Законопроектом пропонується у статті 424 ЦПК України частину першу доповнити пунктом 4, яким встановити строк подання заяв про перегляд за нововиявленими обставинами судового рішення, «яким скасовано судові рішення, яке враховано у висновку експерта, і якщо таким висновком обґрунтовано ухвалені судові рішення, яке підлягає перегляду», що передбачено визначити підставою для перегляду за нововиявленими обставинами згідно з пунктом 4 частини другої статті 423 цього Кодексу в редакції законопроекту. Однак, чинним приписом пункту 4 частини першої статті 424 ЦПК України врегульовано питання строку подання заяв про перегляд судового рішення з підстав встановленої Конституційним Судом України неконституційності (конституційності) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, якщо рішення

суду ще не виконане (пункт 1 частини третьої статті 423 ЦПК України). Будь-яких додаткових змін з урахуванням цього законопроектом не передбачено, що зумовлює необхідність доопрацювання його положень у цій частині змін до статті 424 ЦПК України, а також внесення відповідних уточнень до пропонованої законопроектом редакції нового пункту 5 Розділу XII «Прикінцеві положення» цього Кодексу.

6. Потребує уточнення назва законопроекту, наведена в підпункті 8 пункту 1 розділу I.

З урахуванням того, що законопроектом пропонується внесення змін лише до Цивільного процесуального кодексу України, на нашу думку, потребує редагування його пункт 1 розділу I.

З огляду на зміст розділу I, вбачається доцільним уточнення в пункті 1 розділу II порядку набрання чинності окремими положеннями законопроекту.

III. Висновки

Проект Закону України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо вдосконалення захисту прав осіб, визнаних судом недієздатними» (реєстр. № 13355 від 09.06.2025), спрямований на посилення гарантій захисту прав фізичних осіб, визнаних недієздатними, з урахуванням вимог щодо виконання міжнародних зобов'язань України та впровадження сучасних підходів до захисту прав осіб з інвалідністю згідно з європейськими стандартами, заслуговує на підтримку, водночас потребує доопрацювання з урахуванням висловлених зауважень. Пропонована законопроектом концепція правосуб'єктності недієздатної фізичної особи, якою допускається визнання за такою особою права на безпосереднє звернення до суду, потребує системного закріплення в законодавстві, зокрема включення відповідних положень до Цивільного кодексу України, а також розширення кола осіб, які можуть бути заявниками в цій категорії справ згідно зі статтею 296 ЦПК України. Посилення гарантій захисту прав фізичної особи, визнаної недієздатною, шляхом визнання її права на звернення до суду (суб'єктивне право) із погляду інструментально-правового змісту не можна вважати еквівалентним нормативно-імперативному механізму періодичного судового перегляду (об'єктивне право) рішення, по суті – судового контролю за обґрунтованістю встановлених крайніх обмежень правосуб'єктності фізичної особи, що за міжнародними стандартами є самостійним процесуальним засобом захисту. Деякі положення законопроекту потребують доопрацювання з погляду викладу нормативного матеріалу відповідно до принципу юридичної логіки та правил юридичної техніки, зокрема, внесення технічних виправлень щодо структурного розміщення пропонованих положень у тексті ЦПК України з урахуванням чинних правових норм.

*Дослідницька служба
Верховної Ради України*

** Цей документ підготовлений Дослідницькою службою Верховної Ради України як довідковий інформаційно-аналітичний матеріал. Інформація та позиції, викладені в документі, не є офіційною позицією Верховної Ради України, її органів або посадових осіб. Цей документ може бути цитований, відтворений та перекладений для некомерційних цілей за умови відповідного посилання на джерело.*